

ČLOVEK A LUDSTVO V BOJI O SEBA

RUDOLF ŠÍMA, Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce, Bratislava

Vznikom človeka (ľudstva) sa svet rozdelil na človeka ako subjekt a svet ako objekt. Vzťah, protirečenie a interakcia medzi človekom a svetom sa stali hlavnými činiteľmi vo vývoji sveta a človeka. Najvýznamnejšie zmeny vo svete i v človeku sú produktom tejto interakcie. Z toho vyplýva adekvátna miera zodpovednosti človeka za svet i za seba.

Niet pochybnosti o tom, že človek v jednote so svetom a v interakcii s ním musí riešiť svoje problémy a bojovať o seba. Nemôže sa od sveta oslobodiť, ale sa musí neustále so svetom ľudsky vyrovnávať, aby sa svet nevyrovnal neľudsky s ním. To ale predpokladá uspokojovať a kultivovať potrebu vlastného rozvoja, vyrovnáť sa sám so sebou, zvládnuť seba samého.

Človek ako subjekt je jediný tvor sveta, ktorý nežije len vo vzťahoch a čase, ale si vzťahy k svetu a času uvedomuje, na svet sa vzťahuje a v ňom sa aj „časuje“. Neuspokojuje sa s jestvujúcim svetom, ani so sebou ako iba produktom sveta. Usiluje sa dať svojmu životu a konaniu vlastný ľudský zmysel a vlastnými silami riešiť svoj osud vo svete. Chce byť niečím viac, než ho utvára svet, čoraz dokonalejším a šťastnejším. Taká je jeho ľudská prirodzenosť, ktorá ho odlišuje nielen od prírodného tvora, ktorý je spokojný so sebou i s daným svetom, ale aj od dokonalého „bôha“, ktorý je tiež spokojný sám so sebou, lebo nemôže byť dokonalejším.

Večná túžba po zdokonalení sveta i seba vedie človeka do boja aj za nedosiahnuteľné ciele. Tu sú príčiny večných problémov existenciálneho odcudzenia človeka, ktoré vari v najpôsobivejšej umeleckej forme nastolil už Goethe vo faustovskom odcudzení človeka seba samému.

Dejiny ľudstva sú vlastne dejinami boja človeka o seba. Princíp boja človeka o seba sa kodifikoval ako atributívny znak ľudskej prirodzenosti a ľudského života. Viera a optimistické presvedčenie o úspešnosti ľudského boja za ľudskú sebarealizáciu, ale aj nádej, že život ľudí môže byť a bude dokonalejší, krajší, radostnejší a šťastnejší ako je, prevládali nad pocitmi beznádejnosti tohto boja i nad pesimistickou tézou, že zlo a podlosť sú vraj prirodzeným stavom ľudstva a človek je odsúdený na život bez perspektívy jeho zdokonaľovania.

Problematika človeka a jeho boja o seba vždy bola a aj zostane zložitou a na riešenie náročnou problematikou najmä pre to, že človek

nikdy nie je a nemôže byť hotovou dokonalou bytosťou, ale je otvoreným mnohostranným subjekt-objektovým praktickým procesom neustáleho vlastného pretvárania, dotvárania a zdokonaľovania v kontextoch s prírodným a spoločenským svetom a praxou jeho premeny.

Človek ako jednotlivec je voči svetu a v boji o seba v ňom bezmocný. Aby ľudsky jestvoval a neustále sa zdokonaľoval, musí sa spájať, spolupjestvovať, spolupracovať, spolupôsobiť i spolubojovať o seba spolu s inými ľuďmi. Bez toho by zápas o svoju ľudskú existenciu a rozvoj nezládol. Vlastné zospoločenšenie je najvýznamnejším prostriedkom boja človeka o vlastné zdokonaľovanie, jeho najväčšia sila. Zároveň samo je vari najmenej zvládnutým problémom a zdrojom mnohých ďalších nezvládnutých problémov. Tieto sa prejavujú najmä v spoločenskom odcudzení človeka. Zvládnutie vlastného zospoločenšenia a spolužitia je kľúčom pre zvládnutie vzťahov človeka k prírode i k sebe samému. V zápase o zvládnutie vlastného zospoločenšenia a svojho miesta a poslania v ňom vystupuje do popredia problematika sociálnej spravodlivosti, rovnosti, slobody, humanizmu a demokracia v konkrétno-historickej podobe.

V dejinách ľudstva i v súčasnosti poznáme rozličné teologické, filozofické a metafyzické doktríny a aktivity, ktoré popierajú ideu zdokonaľovania človeka na základe jeho vlastnej aktivity i možnosť zmyslu ľudského života, ktorý by svojmu životu dal človek (ľudstvo). Ľudského jednotlivca redukovujú tieto doktríny a aktivity na bezmennú neosobnú súčasť vyššej kolektivity, t. j. rasy, cirkvi, národa, rodiny alebo celej spoločnosti. Potlačenie individuality a subjektivity malo oslobodiť človeka od bremena povinnosti voči sebe a zodpovednosti za svoj osud i individuálne neúspechy. Tieto aktivity sú jednostrannou reakciou na tie iniciatívy, ktoré podstatu, osud a zmysel života človeka vkladajú do rúk samých izolovaných, a preto bezmocných jednotlivcov.

Teologické, filozofické a metafyzické doktríny, ktoré dlho dominovali v dejinách ľudstva, boli vážne narušené a silne oslabené explóziou umeleckej, politickej a vedeckej renesančnej aktivity, a najmä novovekou ekonomickou a politickou buržoáznou praxou. Idea zdokonaľovania človeka vlastnými silami a kult reálneho svetského človeka tu vystúpil do popredia. Stali sa pýchou, ale postupne aj rozkladným prvkom západnej buržoáznej civilizácie a kultúry, ako aj buržoáznej formy zospoločenšenia a spolužitia. Boli základom novodobého vedeckého a spoločenského pokroku i novovekej humánnej iniciatívy. Pre človeka novoveku na tom základe vznikla nádejná perspektíva, ale zároveň aj čoraz väčšia hrozba.

Kapitálová prax — ako je všeobecne známe — atomizovala spoločnosť, rozbila pôvodné zväzky súčinnosti, družnosti a spolužitia ľudí a nahradila bezprostredné pôsobenie ľudí anonymnou vzájomnou závislosťou a podriadenosťou sprostredkovanou záujmom kapitálu a vykorisťovaním človeka človekom. Vo svete nadvlády tovarových vzťahov sa i človek stal predmetom a sám sebe tovarom. Skutočná ľudská individualita, sub-

jektivita a osobnosť sa dostali do závislosti na kapitálovej štandardizácii a objektivite. Sú viac potláčané ako rozvíjané. Človek sa hodnotí najmä podľa toho, ako je výkonný, čo vlastní, čo má, resp. užíva. Namiesto bohatstva individuality, subjektivity a osobnosti človeka sa vyzdvihuje náhradné bohatstvo vecí. Človek sa z cieľa a subjektu mení na prostriedok a manipulovaný objekt. Osvojovanie vecí a ich premena na prostriedok ľudského života sa zamieňa s ich vlastnením a konzumom. Spotreba sa preferuje pred ľudským rozvojom a aktivitou. „Mať veci, moc“ atď. pred „byť“ človekom. Z ľudskej činnosti sa robí prostriedok existencie, vlastníctva konzumu.

Túžba byť sám sebou, rozvíjať a prejavovať svoju individuálnu jedinečnosť a osobné bohatstvo sa dostáva do kontrapozície so spoločenskými stereotypmi a vnucovanými rolami jednotlivcom, ktoré títo mohli len ťažko plniť a pritom zostať sami sebou. V dôsledku toho narastajú u nich morálne konflikty spájané s rozličnými pocitmi viny, avšak nie tak za morálne poklesky v oblasti interpersonálnych vzťahov (zrada, krutosť, bezohľadnosť, hrubosť voči iným), ale za to, že sa narušujú vnucované protiindividuálne normy, že sa im nedarí žiť podľa spoločenského stereotypu a plniť pridelenú rolu požadovaného pracovníka, manžela, syna, rodiča a pod. Tento pocit viny neoslabuje, ale zvyšuje túžbu po individuálnom prejave, ktorá vyúsťuje do jednostranného individualistického kultu 20. stor. a do protestu proti jestvujúcej spoločenskej kolektivitě. V túžbe ľudí uplatňovať svoju individualitu, subjektivitu a osobnosť sú korene aj novodobého narcizmu a iných individualistických aktivít, ktoré operujú s povinnosťou a právom človeka voči sebe a ignorujú povinnosť a zodpovednosť voči spoločnosti z hľadiska jestvujúceho spoločenského stereotypu a kolektivitou vôbec.

Nástup vedecko-technickej revolúcie po druhej svetovej vojne, spojený s adekvátnymi civilizačnými zmenami v rámci tejto kolektivity, antiindividuálne a depersonalizačné tendencie tento vývin neprekonal, ale ich ešte umocnil. Do ľudských vzťahov čoraz viac preniká aspekt inštrumentálnosti, ekonomický a technický kalkul. Človek si pripadá stále osamotenejší, zvonku manipulovaný a zo všetkého najmenej slobodnou individualitou, subjektivitou a osobnosťou. Reálna možnosť, aby človek na základe súčasného vedecko-technického rozvoja a buržoáznej civilizácie mohol obrátiť pozornosť sám na seba, na svoju osobnosť, individualitu a subjektivitu, zostáva nevyužitá.

V súčasnej epoche rastu vplyvu vedecko-technickej revolúcie na život človeka sa v novej kvalite a v nových súvislostiach vynára už Rousseauom nastolená otázka, ako žiť v spoločnosti, byť spoločenskou bytosťou, a pritom neprísť o vlastnú individualitu, ale ju zachovať a rozvíjať? S touto otázkou súvisí ďalšia otázka, ako rozvíjať civilizáciu, zveľaďovať vecné bohatstvo, a pritom neochudobňovať, ale obohacovať vlastnú individualitu a osobnosť? Ako rozvíjať silu súčasnej vedecko-technickej revolúcie a ňou získanú silu ľudstva, a pritom zabrániť jej prot ľud-

ským dôsledkom? Sú súčasné revolučné premeny sveta i človeka nádejou či hrozbou?

Tieto otázky nemožno riešiť metafyzickou alternatívou „buď-alebo“, ani kontrapozíciou medzi jednotlivcom a spoločnosťou, medzi rozvojom vedecko-technickej revolúcie a vecného bohatstva na jednej strane a bohatstvom individuality a osobnosti človeka na strane druhej. Pochoopenie a správne riešenie týchto otázok skrýva v sebe odpoveď na otázku, aký má byť človek, aký osud ho čaká v súčasnej epoche rozvoja spoločnosti. Do popredia pozornosti vystupuje trojuholník človek (individualita) — ľudskosť (humánnosť) — ľudstvo (spoločnosť). Významný prínos k hľadaniu odpovede na nastolené otázky musí dať filozofia. Vyžaduje si komplexné riešenie v uvedenom trojuholníku, a najmä všeludskú celistvú humánnu kolektivitú.

V záujme správneho pochopenia a riešenia otázky rozvoja a realizácie ľudskej individuality, subjektivity a osobnosti sa musíme najprv oslobodiť od jestvujúcich jednostranných pohľadov na ňu a prístupov k nej. Ide najmä o prekonanie extrémneho protispoločenského individualizmu a subjektivismu, ktorý vychádza z predpokladu, že individualita a subjektivita môžu jestvovať a zdokonaľovať sa len v kontrapozícii ku kolektívite a objektívite. Ide o prekonanie antiindividuálnej masovej kolektivity a antisubjektívnej objektivity. Ale ide tiež o prekonanie takých jednostranností ako je napr. ilúzia jednostranného pesimistického antisocializmu a technofóbie, či ilúzia o vytvorení nového človeka totálnou negáciou jestvujúceho človeka.

Uvedené a iné jednostrannosti sú viac prekážkou ako nástrojom zápasu o posilnenie a rozvoj ľudskej individuality, kolektivity a osobnosti. Zápas a dokonalejšieho človeka, o jeho ľudskú individualitu, subjektivitu a osobnosť môže byť úspešný len na základe komplexného a dialekticky vyváženého prístupu k tejto problematike, na báze všeludskej a celosvetovej spolupráce v rámci humánnej celospoločenskej kolektivity založenej na platforme skutočného humanizmu a na procese praktickej humanizácie súčasnej spoločnosti.

V rozpornej a konfliktnej, živeľne sa rozvíjajúcej kolektívite, sú vedľa seba i proti sebe stojace a konkurenčne pôsobiace sociálne subjekty (triedy, národy, rasy, etnické a náboženské zoskupenia, politické skupiny a pod.) spojené iba tým, že spoločne produkujú konfliktnú kolektivitú a fragmentárne prístupy a postupy s cieľom presadiť každý seba a ovládnuť druhého alebo ho zmeniť na svoj obraz. Tak sa produkuje protispoločenský, protikolektivistický individualizmus a egoizmus. Vzniká stav vzájomného ohrozenia s konkurenčnými inštrumentálnymi vzťahmi namiesto ľudského spolužitia. Táto rozháranosť a konfliktnosť spoločnosti bez všeludskej kolektivity, uvedomelého spolužitia, vzájomnej úcty a spolužitia je vari najväčším nebezpečenstvom pre súčasné ľudstvo. Nepripravenosť a neraz aj neochota ľudí riešiť problémy vlastného spolužitia je najväčšou príčinou súčasného ohrozenia i krízy ľud-

stva. Vojna a príprava na ňu je toho najvýraznejším dôkazom. V tejto situácii rastie odcudzenie ľudí voči vlastnej ľudskej existencii a s ním rastie i možnosť ľudského sebazničenia.

Zápas o poľudštenie spoločnosti však neznamená zápas o monolitné spoločenstvo bez diferencovanosti a rozmanitosti. Spoločenská i ľudská realita sa i naďalej budú rozvíjať a fungovať ako pestrá rozmanitá i vnútorne protirečivá, ale zároveň aj jednotná spoločnosť, v ktorej jednotlivec nie je len masovou súčasťou spoločnosti a kolektivita len masou jednotlivcov. Z toho treba vychádzať a kultivovať pre takúto realitu zodpovedajúci zmysel spolu so zmyslom a schopnosťou pre spolužitie a spoluprácu rozmanitých subjektov a aktivít s vhodnou dávkou tolerancie a úcty k inému a iným.

Pod vplyvom súčasných civilizačných nádejných, ale aj varovných trendov, najmä globálnych problémov, rastie rozmer jednoty a celistvosti spoločnosti a ľudstva. Čoraz aktuálnejšou sa stáva táto civilizačná alternatíva: Buď sa svet a ľudstvo zachráni a budú rozvíjať ako celok alebo spoločne zahynú. Táto situácia vyžaduje nové celosvetové, celospoločenské a všeludské vedomie a sebedovedomie, nové myslenie i novú praktickú aktivitu. Len tak možno prekonať jednostrannosť existencie ľudí a rozličných spoločenstiev, získať všeludskú celistvosť, posilniť uvedomelosť a oslabiť živelnosť dejín. Je to v záujme prežitia a ľudskej perspektívy vo svete i sveta samotného, ktorý je spoločným všeludským domovom a nepatrí len nám, ale aj budúcim generáciám.

Z rozmanitosti spoločnosti a ľudstva, ale aj z vnútorných protirečení medzi prírodným a sociálnym, emocionálnym a racionálnym aspektom atď. budú aj naďalej vyplývať rozličné disproporcie, disonancie i konflikty. S tým treba rátať a učiť sa i chcieť ich prekonávať z pozície celistvosti človeka a ľudstva, v jeho záujme. Nebolo by nič horšie ako selankovitá bezproblémová a bezkonfliktová predstava o spolužití a tvorbe budúcnosti. Nejde o to, že uvedené protirečenia, konflikty a problémy možno a treba raz navždy vyriešiť a urobiť ľudský život bezproblémový, ale o to, aby sa našla humánnu platforma vzájomného rozvoja, ktorá ich urobí riešiteľnými a zjednotí ľudstvo v úsilí hľadať ich riešenie.

Hádam nikdy v dejinách ľudskej spoločnosti nebola otázka integrácie rozmanitej a protirečeniami i konfliktmi „nabitej“ spoločnosti a prekonania jej živelného vývoja tak naliehavá a existenčne nevyhnutná ako v súčasnosti. Ide o integráciu založenú na princípoch humanizmu, demokratizmu, sociálnej spravodlivosti, slobode a vede i na iných ideách spoločenského pokroku a zdokonaľovania človeka jeho vlastnými a ním vytvorenými humánnymi silami. Tieto princípy tvoria základ zavŕšenia prechodu ľudstva od živelného k uvedomelému rozvoju, predpoklad integrácie ľudstva, základ vzájomnej ľudskej spolupráce i spolužitia, reálnu humánnu platformu spoločného zápasu o prežitie a ľudskú perspektívu. Tieto princípy sú zároveň základom dezintegrácie tých síl,

ktoré presadzujú slobodu neslobody, či popierania slobody a realizujú antihumánne aktivity.

Pre súčasné ľudstvo a spoločnosť nie je a nebude ľahké nájsť a realizovať podmienky, metódy, prostriedky a formy k vyššie uvedenej integrácii spoločnosti a ľudstva a k vytvoreniu a rozvoju humánnej kolektívnej individuality a individuálnej kolektivity. Na ceste je mnoho prekážok a bariér. Ľudstvo sa však musí o to vážnejšie a zodpovednejšie pokúšať už dnes, aby zajtra nebolo neskoro. Nikto a nič iné to za ľudí neurobí. Ide o novú koncepciu mieru i ľudského mierového spolužitia, o novú celospoločenskú a všeľudskú kolektivitú, ktorá je kolektivitou vzájomného rešpektovania a rozvoja individuálneho rozvoja všetkých, a teda aj zárukou nielen prežitia, ale aj ľudskej a humánnej perspektívy ľudstva. Boj za túto kolektivitú a za rozvoj všeľudskej humánnej aktivity sa musí organicky spájať s bojom proti jeho konkrétnym bariéram. V tomto zápase treba nielen veľa vedeckej analýzy a múdrosti, ale aj humánneho etosu, odvahy a statočnosti.

Pre filozofickú aktivitu a jej pozitívnu funkciu sa vytvorila šanca ukázať, že práve v aktívnej účasti na tomto procese, v podpore jeho humánneho zmyslu, v objasňovaní i riešení vzájomného ľudského spolužitia a humánneho rozvoja každého prostredníctvom všetkých a naopak, je najvyšší zmysel filozofie. Dnes skutočne nejde a nemôže ísť už len o to, čo my filozofi urobíme vo filozofii a pre filozofiu, koľko kníh a štúdií napíšeme, koľko učencých prednášok odprednášame a pod., ale najmä o to, čo všetci spoločne a každý zvlášť urobíme na základe filozofie a prostredníctvom filozofie pre humánny zápas človeka a ľudstva o seba a svoju budúcnosť. Nech v tomto smere súťažia rozličné filozofické aktivity. Bude to nielen na prospech filozofie, ale najmä človeka a ľudstva. To ale predpokladá, aby filozofi dokázali komunikovať nielen medzi sebou, ale aj s každým spoluobčanom, najmä so silami, ktoré predstavujú boj za pokrok, humanizmus a mier. Ideálom a cieľom našej aktivity musí byť ideál sveta, spoločenského pokroku a ľudského spolužitia bez vojen, vojenskej výzbroje, ideál sveta, v ktorom si každý národ, každá krajina a štát, každý sociálny subjekt slobodne volia cestu rozvoja a vlastný spôsob života na princípoch humanizmu, demokracie a spoločenského pokroku. V súčasnej situácii jestvuje pred ľudstvom jediné víťazstvo. Je ním víťazstvo rozumu a humanizmu. Na rozdiel od filozofov minulosti, ktorí sa zaoberali ideami „večných“, všeľudských hodnôt, „večným mierom“, všeľudským spolužitím, sme my filozofi súčasnej doby v situácii, v ktorej sa tieto idey z abstraktných konštrukcií, utopistických cieľov, morálnych postulátov a pod. menia na základnú potrebu, objektívnu nevyhnutnosť, kategorický imperatív a realitu našej doby.